

Magdalena Bexell: *Exploring Responsibility. Public and Private in Human Rights Protection*. Lund Political Studies 135. Lund 2005: Department of Political Science¹

ULRIKA MÖRTH²

Inledning

Magdalena Bexells avhandling handlar om ett angeläget forskningsområde för det statsvetenskapliga ämnet, nämligen ansvarsfrågan mellan offentliga och privata aktörer när det gäller skydd av mänskliga rättigheter i en globaliserad värld. Många forskare talar om behovet av att analysera politik bortom det statscentriska perspektivet men väldigt få svenska statsvetare intresserar sig för relationen mellan offentliga aktörer och det privata näringslivet, åtminstone utifrån ett globaliseringsperspektiv. I Bexells avhandling får vi empiriskt följa skeenden vi knappt känt till eller kanske i bästa fall känt till men som vi uppfattat som mindre relevanta för studiet av statsvetenskap. Vi ställs också inför teoretiska utmaningar när gränsen mellan det privata och offentliga ifrågasätts och utsätts för nya tolkningar. Om näringslivet verkar i det offentliga rummet, vilket ansvar har det då för brott mot mänskliga rättigheter i länder där transnationella företag verkar? Hur kan vi utkräva ansvar av aktörer i en global värld med transnatio-

nella företag men där demokratin i huvudsak är nationellt organiserad och i enlighet med den representativa demokratis principer?

Sammanfattning

I avhandlingen – *Exploring Responsibility. Public and Private in Human Rights Protection* – studeras gränsdragningsprocesser avseende fördelningen av ansvar för skydd av mänskliga rättigheter. Utgångspunkten i avhandlingen är att det finns ett ökat internationellt tryck på icke-statliga aktörer när det gäller att ta ett ansvar för skydd av mänskliga rättigheter. Författaren vill därför studera de dilemman som finns i frågan om fördelningen av ansvar för skydd av mänskliga rättigheter i en bredare teoretisk kontext, nämligen uppdelningen mellan offentligt och privat och särskilt då hur denna uppdelning institutionaliserats internationellt. På senare år har det vuxit fram en litteratur som lyfter fram något av en anomali, nämligen internationell privat auktoritet, dvs legitim maktutövning av privata aktörer, något som traditionellt endast varit förbehållet offentliga aktörer. Föreställningen att endast offentliga, och då särskilt statliga aktörer kan utöva legitim makt, utmanas alltså i denna litteratur. Den globala ordningen karaktäriseras av en pluralism av auktoritetsrelationer och en spridning av överlappande nätverk av auktoriteter på olika nivåer. Det växer fram en global offentlig domän där privata som offentliga aktörer interagerar. Regleringen inom denna domän karaktäriseras snarare av soft law, dvs mjuk normgivning och olika standards, än av tvingande lagstiftning. Bexell pekar på att ett problem med detta är att de privata aktörerna och det icke-hierarkiska auktoritetssystemet inte lyder under den demokratiska makt- och ansvarskedjan och att de därför

1 Texten baseras på min fakultetsopposition i Lund den 4 maj 2005.

2 Ulrika Mörth är docent vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm och forskningsledare vid SCORE (Stockholm Center for Organizational Research). E-post: ulrika.morth@statsvet.su.se

inte kan ställas till ansvar genom de politiska institutionerna. Till detta kommer förstås det faktum att aktörerna är transnationella (= ingen global demokratisk ordning). Vi har att göra med relationen mellan två styr- och regleringssystem, nämligen "governance" och "government". Med privat auktoritet och framväxten av en global offentlig domän följer också krav på ansvar och andra viktiga värden i moderna demokratier. Denna utveckling innebär också att nya typer av aktörer får ökad makt, särskilt olika icke-statliga organisationer som kan använda sig av en moralisk auktoritet. I avsaknad av en global demokratisk ordning där man saknar formella mekanismer för ansvarsutkrävande spelar därför NGOs en viktig kontrollerande roll (samtidigt som även deras eget ansvar, legitimitet och representativitet kan diskuteras).

I avhandlingen hävdas att uppdelningen mellan privat och offentligt är en historiskt viktig samhällsorganiseringsprincip, och den är central inom området mänskliga rättigheter, både politiskt och juridiskt. Bexell visar att den är viktig inom statsvetenskapen och studiet av internationella relationer samt inom rättsvetenskapen. Gränsdragningen mellan privat och offentlig är dock inte given utan tolkas på olika sätt under olika perioder, detta gäller inte minst vad som menas med privat respektive offentligt. Bexell använder inte distinktionen som en dikotomi. Istället menar Bexell att privat-offentligt måste definieras och uppfattas som beroende av varandra. Meningen hos den ena kan bara ges i relation till den andra i en historiskt specifik kontext (sidan 43). Den pågående akademiska och allmänna debatten om företagets sociala ansvar reser enligt Magdalena Bexell fundamentala frågor om moral, juridik och politik. Det handlar också om maktfrågor,

Själva distinktionen mellan privat och offentligt ger uttryck för maktrelationer. Bexell hävdar att distinktionen formar vår föreställning av makt och social ordning snarare än att distinktionen speglar någon objektiv given värld. Distinktionen är en social konstruktion som kan användas i olika legitimerande syften. Det är därför viktigt att analysera hur uppdelningen görs och vem som definierar var gränsen går mellan det privata-offentliga samt vad som menas med privat respektive offentligt.

I Magdalena Bexells avhandling studeras därför, i ljuset av diskussionen av företagets sociala ansvar (CSR – "Corporate Social Responsibility") och utifrån en socialkonstruktivistisk ansats, hur gränsdragningen mellan privat och offentligt debatteras under sent 1990-talet och tidigt 2000-tal avseende ansvarsfördelningen mellan å ena sidan staters ansvar för mänskliga rättigheter och privata aktörers, och särskilt då transnationella företags, ansvar för mänskliga rättigheter.

Den övergripande forskningsfrågan är hur den privat-offentliga uppdelningen manifesterats i kontroversen angående transnationella företags ansvar i områden där det förekommer brott mot mänskliga rättigheter (sidan 7). Denna fråga undersöks både genom en teoretisk analys av begreppet "corporate social responsibility" (CSR) och genom en närmare granskning av ett särskilt fall av just frågan om företags ansvar.

Den empiriska analysen om debatten om det transnationella oljeföretaget Talisman Energys (med högkvarter i Kanada) lokalisering i Sudan 1998–2002 – organiseras med hjälp av analytisk och teoretisk ram där framför allt ansvarsbegreppet står i centrum. Bexell skiljer mellan "prospective responsibility" och "retrospective responsibility", där det förre betecknas som

”responsibility”, dvs ansvarstagande, och det senare för ”accountability”, dvs ansvarsutkrävande. I analysen av debatten, som bygger på ett omfattande officiellt textmaterial, undersöks hur frågan om ansvarstagande och ansvarsutkrävande diskuterats av olika aktörer, inte minst icke-statliga organisationer och hur man därmed diskuterat gränsen mellan den privata och offentliga sfären. Textanalysen beskrivs som en form av idéanalys där det gäller att studera idéer och argument i en debatt där aktörerna är viktiga men där också den sociala och politiska kontexten är betydelsefull för att förstå debatten.

Fallstudien är avgränsad i tid eftersom företaget lämnar Sudan 2003. Valet av fall motiveras också av företaget verkar inom en synnerligen strategisk och viktig sektor vilket gör att frågan om företags ansvar för skydd av mänskliga rättigheter blir extra intressant att studera. I slutet av avhandlingen jämförs fallet med Talisman Energy med ett antal olika referensfall för att visa på viktiga likheter och skillnader mellan fallen.

I den empiriska analysen av frågan om hur den privat-offentliga uppdelningen manifesteras i frågan om Talismans ansvarstagande för mänskliga rättigheter (kapitel 5) hittar författaren fyra debattanter:

■ *Problematiken mellan ekonomisk vinning och skyddet av mänskliga rättigheter.* Till en början ses denna relation som problematisk av företaget men problematiseras senare av Talisman Energy. Detta mönster finns också i andra fall avseende oljeföretag i regioner där det pågår brott mot mänskliga rättigheter. En annan slutsats som dras i denna del av debattanalysen är att Bexell ser en framväxande global offentlig domän där olika icke-statliga aktörer, särskilt icke-statliga organisationer, är viktiga

aktörer för att påverka agendan och att de också medverkar till genom sina standards att påverka gränsdragningen mellan det privata och offentliga.

■ *Företagets ansvar för hur den sudanesiske regimen använder sina oljeintäkter från Talisman Energy.* Denna ansvarsfråga betecknar Bexell som ett indirekt ansvarstagande, ett moraliskt ansvar, som flera NGOs anser att företaget har, dvs ett ansvar för hur den sudanesiske regimen använder oljeintäkterna. Regimen är emot alla former av inblandning i deras inre angelägenheter och menar att den inkräktar på statssoveräniteten.

■ *Företagets ansvar för sina affärspartner.* Bexells analys är att vi återigen kan se i debatten att företaget antas ha ett indirekt moraliskt ansvar för agerandet hos aktörer som på något sätt kan kopplas till företaget.

■ *Företagets övergripande ansvar för inbördeskriget i Sudan genom sin oljeutvinning i landet.* Debatten handlade om företaget skulle lämna landet eller vara kvar. Företaget fick kritik, inte minst från ”Christian Aid”, men menade att det var bättre att vara kvar i landet och påverka regimen politik än att lämna Sudan. I oktober 2002 ändrades dock företagens policy och man deklarerade att man skulle sälja sina tillgångar i Sudan till ett indiskt företag (sidan 117). Denna affär avslutades i mars 2003.

I kapitel 6 fortsätter den empiriska analysen och nu står frågan om ansvarsutkrävande i centrum, dvs ”accountability”. Bexell menar att det finns ett ansvarsgap när det gäller transnationella företag. Tävlingen om att få rörligt internationellt investeringskapital försvårar relationen vad gäller ansvar mellan transnationella företag och regeringar eftersom företagen ges möjlig-

heter att undvika ett ansvarsutkrävande (sidan 123). Den politiska och rättsliga sfären är ju statscentrerad och ansvarsfrågan är knuten till det politiska systemet och den traditionella demokratiska makt- och ansvarskedjan. Till detta ska läggas att denna form av statscentriskt och demokratiskt ansvarsutkrävande inte fungerar i länder som saknar en fungerande demokrati. Här blir andra former av ansvarsutkrävandemekanismer viktiga, och detta gäller inte minst aktiviteter från NGOs.

Bexell diskuterar i kapitlet andra former av ansvarsutkrävandemekanismer som sedan empiriskt undersöks i fallet med Talisman Energy (genom nationella rättssystem, "naming and shaming", "peer review", finansiellt och ekonomiskt ansvarsutkrävande). Dessa ansvarsutkrävandemekanismer är inte nödvändigtvis territoriellt bundna eller enbart knutna till offentliga aktörer.

I debatten om Talisman Energy ställs krav på ansvarsutkrävande av NGOs, aktieägare, investerare, hemlandet Kanada, från det amerikanska rättsväsendet samt från olika media. Bexell menar att trycket från NGOs och media var mycket stort på företaget. I denna del av den empiriska studien visas på ansvarsmekanismer utanför den offentliga sfären. Det är istället investerare och stora aktieägare som agerar. Bexell visar också att offentliga aktörer också agerar. I Kanada, vars regering visserligen inte beslutar om sanktioner mot företaget, utlöser frågan en inrikespolitisk debatt. I kapitel 6 visas också hur ansvarsfrågan blir aktuell i USA och detta framför allt på grund av en särskild amerikansk lagstiftning "The US Alien Tort Claims Act" (ATCA) (sidan 152).

I det avslutande kapitlet menar Bexell att fallet med Talisman Energy visar att den privat-offentliga distinktionen är viktig inom området mänskliga rättigheter

även om det finns tendenser till en uppluckring av hur juridiken och politiken uppfattar ansvarsfrågor när det gäller privata aktörer. Bexell beskriver förändringsprocessen inom internationell rätt i termer av ökad komplexitet (sidan 176). Framväxten av CSR, dvs att företag tar ett samhällsansvar förändrar inte bara ansvarsfrågan för företag utan också gränsen mellan den offentliga och privata sfären. Nya konstituerande spelregler växer fram – de institutionaliseras. Denna förändring handlar om makt och auktoritet. Privata aktörer skapar en privat auktoritet som därmed uppfattas som legitim, något som traditionellt endast varit förbehållet den offentliga sfären och dess aktörer som traditionellt uppfattas liktydigt med stater. Därmed läggs också grunden för frågan om vilket ansvar transnationella företag har för skydd av mänskliga rättigheter.

Debatten om ansvarsfrågan för det transnationella företaget Talisman Energy är komplex och handlar om politiska, rättsliga, ekonomiska, etiska och moraliska faktorer. I debatten ser vi prov på olika typer av privat auktoritet – huvudsakligen marknadsauktoritet och moralisk auktoritet. Många olika typer av aktörer agerar: aktieägare, investerare, privatpersoner och olika typer av icke-statliga aktörer. De icke-statliga aktörerna ges i den framväxande offentliga domänen en viktig kontrollerande och demokratisk roll och funktion. Gränsdragningen mellan politik och icke-politik görs på ett inkonsekvent sätt vilket visar på gränsproblematiken mellan det privata och offentliga och hur den framväxande transnationalismen och dess fokusering på global styrning inom mänskliga rättighetsområdet/regimen finns parallellt med den traditionella statscentriska och westfaliska ordningen. Det finns en konflikt både mellan den privata och offentliga sfären om ansvaret för

transnationella företag men också inom den privata sfären, dvs mellan företag och olika icke-statliga organisationer. Denna gränsproblematik är dock inte given utan varierar över tid, dvs var gränsen går mellan det privata och offentliga och kanske framför allt vad som menas med privat respektive offentligt. I debatten om CSR visar Bexell att relationen mellan ekonomisk vinning och skydd av mänskliga rättigheter är komplex. Bexell visar också i den empiriska analysen att transnationella företags lokalisering i olika delar av världen slår tillbaka på stater. Detta är tydligt efter 11 september. Vilket ansvar har stater, och särskilt då hemmastaten, för det transnationella företaget lokalisering?

Magdalena menar att hennes studie visar på framväxten av en ny offentlig domän där både privata och offentliga aktörer verkar. Hon beskriver denna domän i termer av icke-territoriellt grundad, förankrad i normer, förväntningar och institutionella nätverk inom, över och bortom stater. Staterna blir invävda i en bredare global social kontext. Detta innebär att företagen är viktiga politiska aktörer på den globala arenan genom sina investeringar och andra aktiviteter. Framväxten av en global offentlig domän innebär därmed en spridning av makt, ansvar och auktoritet. I denna domän handlar det ofta om icke-tvingande regler, dvs mjuk normgivning som institutionaliseras.

Avslutningsvis relaterar Bexell studien till andra fallstudier om transnationella oljeföretags lokalisering i områden där det förekommer brott mot mänskliga rättigheter. Hon menar att fallet med Shell i Nigeria visar hur företaget, precis som Talisman, gradvis insåg att frågor om mänskliga rättigheter och andra viktiga frågor kräver seriös behandling. Fallet med the Royal Dutch/Shell Group visar hur man, som i Talismanfallet, initialt försöker från före-

tagets sida framställa att etik och vinstintressen går att förena med varandra. Företaget problematiserar senare denna relation och blir mer aktivt i frågor om en hållbar utveckling. Här finns också en annan likhet med fallet med Talisman och det är hur företaget betonar att dess makt är begränsad och att företaget inte sysslar med politik. Gradvis kan man dock se i likartade fall att företagens samhällsansvar blir mer omfattande och att företagen tar på sig en alltmer kvasioffentlig roll. I dessa fall är det också tydligt, som i Talisman, att företagets ökade samhällsansvar och olika former av självreglering kräver kontroll och uppföljning att man verkligen lever upp till olika internationella standards. En viktig roll i den kontrollen har olika icke-statliga organisationer men frågan handlar också om hur den offentliga sfären kan omorganiseras och anpassa sina makt- och ansvarssystem till en mer global regleringsprocess.

Metod, teori och begrepp

Bexell skriver på sedan 5 att "The approach of this study is in line with general social constructivist ideas in the social sciences regarding the examinations of how distinction, dichotomies and categories are constructed, how they operate and are manifested in social practice, and how they are sustained and challenged". Det är dock svårt att se på vilket sätt en socialkonstruktivistisk ansats fått något genomslag i avhandlingens empiriska analys. I debattanalysen görs inga försök att analysera konstruktioner av det privata och det offentliga. Här får vi istället ta del av resultatet av denna konstruktionsprocess, dvs manifesta och konkreta debattinlägg för vad som uppfattas som privat respektive offentligt.

Jag skulle ha önskat att Magdalena ägnat sig mer åt vardagliga metodfrågor, t ex om fallet Talisman Energy kan sägas utgöra ett kritiskt fall när det gäller frågan om ansvar för brott mot mänskliga rättigheter. Oljesektorn är sannolikt en viktig strategisk sektor för att utveckla ”codes of conducts” för företags etiska och moraliska agerande. Andra metodfrågor som inte heller får ett stort utrymme gäller vem som definierar privat respektive offentligt. I avhandlingen finns en glidning mellan en traditionell positivistisk definition och en där aktörerna själva definierar vad som är privat respektive offentligt. Det kan tyckas onödigt fyrkantigt att efterlysa någon klar metodologisk uppdelning mellan en objektiv och subjektiv definition. Det finns inga tydliga dikotomier i den praktiska forskningen. Trots detta fortsätter vi envist att reproducera dem som om de ändå vore möjliga att studera. Bexells position är därför lovvärd när hon skriver att det privata och offentliga konstituerar varandra och att det inte rör sig om någon enkel dikotomi. Det är sannerligen en rimlig position men samtidigt normativt problematisk eftersom detta kan ge intryck av att det råder en slags harmoni mellan det privata och offentliga. Det paradoxala är att Bexells ambition att blottlägga maktstrukturer genom att studera transnationella företag samtidigt försvårar en analys av en mer grundläggande konflikt mellan stat och marknad. Å andra sidan kan man hävda att hennes studie visar på en tredje organiseringsform – det civila samhället och dess betydelse för demokratiskt ansvarskrävande – som går bortom den statscentriska representativa demokratin.

I Bexells avhandling finns en mängd begrepp utöver privat och offentligt. Här kan nämnas begreppen institution och norm. Institutionsbegreppet är komplext

och man kan fråga sig om det egentligen är möjligt att studera institution. Överhuvudtaget i den sociologiska meningen att en institution handlar om något som tas för givet. Bexells problematik – frågan om ansvarsuppdelningen mellan det privata och offentliga – är ju ständigt utsatt för debatt och omtolkningar. Jag undrar om inte institutionaliseringsprocesser är ett mer relevant begrepp. Normbegreppet är viktigt i avhandlingen men problematiskt att hantera eftersom rätts- och samhällsvetenskapen använder begreppet på väldigt olika sätt. Det är förstås inget skäl till att undvika mångfasetterade begrepp utan uppmanar snarare doktorander och andra forskare att våga ta steget ut i den spännande mångvetenskapliga forskningen.

Demokrati och ansvar

Uppdelningen mellan ansvarstagande och ansvarskrävande är intressant och betydelsefull men empiriskt svår att göra. Jag tror ändå att den är viktig att göra eftersom olika typer av ansvar är kopplade till olika demokratiideal. I Bexells avhandling analyseras demokrati och ansvarskrävande men inte relationen mellan demokrati och ansvarstagande. Detta tror jag hänger samman med att demokrati i avhandlingen står för den traditionella konkurrens- och valdemokratin. Samtidigt skriver Bexell om en globaliserad värld där en ny offentlig domän växer fram som inte passar in i den traditionella demokratimodellen. Steget är därför inte långt till att utveckla analysen till att istället för att betona hierarki, konkurrensdemokrati och ansvarskrävande, lyfta fram begreppen nätverk, deltagardemokrati och ansvarstagande. Bexell visar ju på att det finns en diskrepans mellan den traditionella demokratiteorin och framväxten av global offentlig domän som inte längre

skiljer mellan vad som är privat respektive offentligt. Det finns ju här en livaktig akademisk debatt om "Governance" och demokrati, såväl inom internationella relationer som i politisk teori (jag tänker t ex på Paul Hirst) som man kan ansluta sig till. Bexells slutsats att vi får en pluralism av ansvarutkrävandemekanismer ökar sannolikt gapet mellan demokrati och ansvar, och detta utifrån den traditionella demokratiförståelsen. Mellan raderna kan man läsa att den framväxande offentliga domänen utmanar den traditionella politiska, demokratiska och juridiska regelverket och att den sedan länge fundamentala distinktionen mellan privat och offentligt inte längre håller vare sig empiriskt eller utifrån ett normativt teoretiskt perspektiv. Här krävs andra sätt att demokratisera den globala ordningen än genom reformer som betonar den representativa demokratin, vare sig det är på nationell, europeisk eller global nivå.

Tidigare studier

Bexells ingång i studiet av ett företags ansvar för mänskliga rättigheter görs från ett IR-perspektiv i vilket hon på ett förtjänstfullt sätt för in två andra litteraturtraditioner – internationell rätt och från litteraturen om företagens sociala ansvar (CSR). IR är ju traditionellt fokuserat på stater och har i mindre grad brytt sig om andra typer av aktörer. Studiet av CSR har på senare vuxit sig stark men har inte fått särskilt stor uppmärksamhet av statsvetenskapen vilket kan tyckas märkligt eftersom frågan om ansvar och särskilt då ansvar för att skydda mänskliga rättigheter utmanar den traditionella synen på IR.

¹¹ Det finns ju också en ganska omfattande litteratur inom studiet av internationella relationer. I avhandlingen nämns den senaste konstruktivistiska vägen inom IR

där icke-statliga aktörer spelar en viktig roll, bland annat som normspredare och normskapare. Jag undrar emellertid varför inte Bexell tagit med tidigare studier om hur andra än stater påverkar internationell politik, t ex den banbrytande forskningen av Joseph Nye och Robert Keohane i början av 1970-talet? Det är synd att Bexell inte bygger vidare på den traditionen utan startar i 1990-talets akademiska debatt om privata företags roll i världspolitiken. Jag tänker också på litteraturen om "Governance without government" och på hela regimengenren inom IR. Det är i huvudsak en statscentrisk forskningstradition men det finns också fokus på t ex experters roll och betydelsen av vetenskaplig kunskap. En annan litteraturkoppling som i ännu mindre grad finns med i avhandlingen är kopplingen till internationell politisk ekonomi. Gilpin skrev väl redan i mitten av 1970-talet om företagens politiska roll. Det intressanta är ju inte att man uppmärksammar företagens etiska och moraliska ansvar när det gäller mänskliga rättigheter utan varför vi har denna debatt just nu. Det är ofta "processes of attention" som är mest intressanta att studera än själva grundfrågan som många gånger har en lång historia. En möjlig tolkning av varför företagens samhällsansvar blivit så aktuell handlar mindre om företagens utveckling utan mer om vad som händer inom staten. Kan det helt enkelt handla om att CSR går ut på att stater friskriver sig från ansvar man tidigare haft men som numera blivit föremål för en "outsourcing-process"? Företagens samhällsansvar skulle därmed vara ett exempel på den marknadsdisering som vi på senare år har sett i den offentliga sektorn.

En viktig och intressant slutsats man kan dra av den empiriska analysen är om det finns några transnationella och därmed statslösa företag. Det framstår som

en viktig faktor bakom den ibland hätska debatten om Talisman Energy att företaget hade sitt huvudkontor i just Kanada. Bexell visar att transnationella företags agerande slår tillbaka mot "hemlandet" och att det ställs krav på att hemlandets regering agerar när "deras" företag betar sig illa. Talet om den westfaliska ordningens sammanbrott ter sig därför inte helt övertygande. Bexell visar att det istället handlar om komplexa beroenden och relationer mellan den statscentriska och den mer "statslösa" världen. Den statscentriska världsordningen framstår dessutom som alltmer stark efter 9/11 och det ställs allt högre krav på länders regeringar att hålla ordning på de globala företagen.

Sammanfattande omdöme

Det här en viktig och intressant avhandling som fyller en lucka i statsvetenskapen. Den reser fundamentala frågor om grän-

sen mellan det offentliga-privata, om makt, auktoritet, ansvar, legitimitet och demokrati. Magdalena har därtill arbetat inom ett mångvetenskapligt fält och det tror jag är en framgångsrik forskningsstrategi, och kanske också den enda, när det gäller många forskningsfrågor som statsvetare forskar om. En sådan forskningsansats ställer krav på en lyhördhet och på en dialog med andra vetenskapliga discipliner samtidigt som det gäller att behålla förankringen i det egna ämnet. Det handlar om en ganska svår balansgång mellan kontinuitet och förnyelse. Jag tycker att Magdalena har klarat denna balansgång väldigt bra. Det är en gedigen avhandling – och bitvis också innovativ – där teori och empiri vävs samman på ett elegant sätt. Det är också en välskriven och sammanhållande bok. Jag är övertygad om att ytterligare forskning som skisseras i slutet av avhandlingen blir lika spännande och välskriven.